

JAROSŁAW MATWIEJUK
Białystok

STOSUNKI PAŃSTWO – POLSKI AUTOKEFALICZNY KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY

Pozycja prawna Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w okresie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku podlegała ciągłym zmianom.

Ewolucja statusu prawnego Kościoła była i jest obecnie ściśle związana z rozwojem stosunków między Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym a państwem oraz wzajemnymi relacjami między obu podmiotami.

Proces ten warunkowało zawsze co najmniej kilka zróżnicowanych i stale się przeplatających przesłanek. Do najbardziej istotnych w okresie II Rzeczypospolitej zaliczyć należy: tradycje historyczne, z których wyprowadzono pogląd o trwałych związkach narodu polskiego z Kościołem Katolickim, układ sił politycznych, w niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej władzę zdobyły i zachowały do końca ugrupowania i warstwy powiązane z Kościołem Katolickim, widziały one podstawę istnienia i rozwoju państwowości polskiej w ścisłym związku z tą religią, żywą pamięć o wspieraniu przez państwa zaborcze kościołów w nich większościowych (np. w Rosji Kościoła Prawosławnego) oraz często antypolskiej i antykatolickiej polityce tych państw np. w Niemczech, i chęć swoistego zrewanżowania się, antagonizmy narodowe łączyły się z rywalizacją między Kościołem Katolickim a związkami wyznaniowymi mniejszości narodowych, koncepcje polityki wyznaniowej w stosunku do kościołów mniejszościowych przez aktualnie rządzących oraz układ stosunków wyznaniowych w społeczeństwie polskim.

Polityka wyznaniowa była też funkcją polityki narodowej. Było to akurat wyjątkowo istotne dla położenia Polskiego Autokefalicznego Kościoła

Prawosławnego, ponieważ walka z mniejszością ukraińską powodowała negatywne konsekwencje dla Kościoła poprzez nasilenie trendów polonizacyjnych w stosunku do Kościoła.

Polityka państwa wobec Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego była doskonałym przykładem generalnej polityki II Rzeczypospolitej Polskiej prowadzonej w stosunku do kościołów i związków wyznaniowych o charakterze mniejszościowym.

Położenie prawne Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego było odzwierciedleniem polityki wyznaniowej prowadzonej przez Rzeczypospolitą Polską wobec tego Kościoła.

Po 1945 roku dodatkowym, dotychczas nie występującym czynnikiem zmiany położenia prawnego Kościoła (co w konsekwencji determinowało wzajemne stosunki) była budowa państwa opartego na modelu rozdziału państwa od kościołów i związków wyznaniowych według wzorów radzieckich.

Jeżeli chodzi o kwestię przesłanek, które określały stosunek państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej to najważniejszą przyczyną i przesłanką były przeważające w kierownictwie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej poglądy o obumieraniu religii i stopniowym całkowitym zaniku wierzeń religijnych oraz zastąpieniu ich światopoglądem ateistycznym a także oficjalnie głoszona i akceptowana ideologia marksizmu-leninizmu.

Wydaje się, że można jeszcze dodać przynajmniej dwie inne przesłanki. Pierwszą z nich było powielanie polityki wyznaniowej i regulacji stosunków państwo – kościoły i związki wyznaniowe realizowanej w ZSRR.

Aczkolwiek biorąc pod uwagę zakres swobód wyznaniowych trzeba stwierdzić, że nie było to ślepe naśladowanie, a stopień niezależności władz partyjno-państwowych był w tej materii spory.

Drugą przesłanką były walki w łonie partii hegemonicznej¹, czyli Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej między dwiema opcjami: dogmatyczną i realistyczną.

Opcja dogmatyczna, dążyła do zbudowania państwa i społeczeństwa socjalistycznego, całkowicie uwolnionego od wpływów religii.

¹ Przez partię hegemoniczną należy rozumieć partię polityczną, która samodzielnie lub w koalicji z innymi partiami przez długi okres czasu pozostaje przy władzy. W systemie tym może być zakazana opozycja. K. A. Wojtaszczyk, *Kompendium wiedzy o państwie współczesnym*, Warszawa 1995, s. 116. W literaturze przedmiotu pojawił się także pogląd, zgodnie z którym w Polsce w latach 1944-1989 istniał system współdziałania partii sojuszniczych z partią komunistyczną. Tezę taką stawia A. Łopatka, *Encyklopedia Prawa*, Warszawa 1997, s. 95.

Podsycala walkę z religią w tym też celu opowiadając się za regulacją stosunków z kościołami w oparciu o przepisy rangi pod ustawowej, dodatkowo ogólnie, mało precyzyjnie sformułowanych.

Natomiast opcja realistyczna uważała, że religia w społeczeństwie polskim ma charakter trwały (oczywiście nie przyznawano tego otwarcie), i dlatego nie należy walczyć z religią, a wprost przeciwnie, poczekać aż zakończą się normalne procesy laicyzacji społeczeństwa wywołane przez proces industrializacji².

Wśród wielu różnorodnych zadań jakie stanęły przed odrodzoną Rzeczypospolitą jedną z podstawowych kwestii było uregulowanie stosunków państwa z kościołami i związkami wyznaniowymi. Szczególnie, że przecież regulowały je dotychczas przepisy ustawodawstw zaborczych, przesycone elementami antydemokratycznymi, antywolnościowymi i antypolskimi.

W okresie międzywojennym upoważnienie oraz podstawę prawną do uregulowania statusu prawnego i wzajemnych stosunków Kościoła Prawosławnego z państwem zawierała Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 roku³.

Zgodnie z artykułem 115 Konstytucji położenie prawne Kościoła powinno być uregulowane w drodze ustawowej po porozumieniu się z prawną reprezentacją Kościoła.

Niestety do wykonania tej konstytucyjnej dyspozycji nie doszło. Natomiast 30 stycznia 1922 roku Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w formie rozporządzenia wydał *Tymczasowe przepisy o stosunku Rządu do Kościoła Prawosławnego w Polsce*⁴.

Przepisy te wzbudziły powszechną krytykę zarówno w środowisku prawniczym jak i rządowo-administracyjnym, nie mówiąc już o Kościele jak i środowiskach mniejszościowych w Polsce.

Tymczasowe przepisy naruszały artykuł 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 roku który stanowił, że rozporządzenia mają moc obowiązującą tylko wtedy, gdy zostały wydane z upoważnienia ustawy. Tymczasowe przepisy wydano bowiem nie opierając się na żadnej podstawie prawnej.

² Wiele zupełnie nie znanych dotychczas informacji i dokumentów dotyczących między innymi tej kwestii przyniosły wydane ostatnio przez londyńskie wydawnictwo Aneks 2 książki pod tytułem *Tajne dokumenty Państwo – Kościół. 1960-1980* oraz *Tajne dokumenty Państwo – Kościół. 1980-1989*.

³ Dz. U. 1921, Nr 44, poz. 267.

⁴ M.P. 1922, Nr 38, poz. 20.

Tymczasowe przepisy nie były zgodne także z postanowieniami artykułu 115 Konstytucji marcowej bowiem wydano je w formie rozporządzenia a nie ustawy oraz brak było porozumienia z prawną reprezentacją kościoła..

Poważne zastrzeżenia wzbudził też sposób ogłoszenia tego aktu normatywnego. Na podstawie ustawy z 31 lipca 1919 roku w sprawie wydawania Dziennika Ustaw⁵ w tym organie publikacyjnym powinny być ogłaszane wszystkie powszechnie obowiązujące rozporządzenia. Tymczasowe przepisy przyjęto w formie rozporządzenia, a mimo to opublikowano je w Monitorze Polskim a nie w Dzienniku Ustaw.

Dopiero Dekret Prezydenta z dnia 18 listopada 1938 roku o stosunku państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego⁶ zrealizował konstytucyjne zasady dotyczące regulacji statusu prawnego Kościoła.

Główną przyczyną przyspieszenia prac i wprowadzenia w życie przepisów tego aktu normatywnego była atmosfera społecznego napięcia wytworzona przez akcję burzenia Cerkwi prawosławnych wiosną 1938 roku na Chełmszczyźnie i Podlasiu⁷.

Warto w tym miejscu podkreślić, że Rząd zdecydował się pominąć drogę procedury parlamentarnej.

Powszechna była opinia, że rządowy projekt ustawy wywoła krytykę w parlamencie, zmieniony zostanie kształt złożonego projektu ustawy w związku z silną reprezentacją mniejszości narodowych oraz liczną opozycją gotową wykorzystać każdą możliwość krytyki sfer rządowych.

W takiej sytuacji końcowy efekt regulacji był co najmniej niepewny, jeżeli w ogóle możliwy. Co więcej nie można byłoby przewidzieć kształtu ostatecznej regulacji.

Wywołujący wiele sporów i konfliktów problem własności nieruchomości kościelnych został rozwiązany na podstawie ustawy z dnia 23 czerwca 1939 roku o uregulowaniu stanu prawnego majątków Kościoła Prawosławnego⁸.

Ustawa w praktyce nie była jednak stosowana w związku z wybuchem 1 września 1939 roku II wojny światowej.

Omawiając stosunki Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z państwem w okresie powojennym można wyodrębnić następujące cezury czasowe obejmujące lata: 1944-1948, 1949-1956, 1957-1970, 1971-1989 oraz okres po 1989 roku.

⁵ Dz. U. 1919, Nr 66, poz. 400.

⁶ Dz. U. 1938, Nr 88, poz. 597.

⁷ Szerzej na ten temat H. E. Wyczawski, *Cerkiew Prawosławna w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, pod red. Z. Zielińskiego i S. Wilka, Lublin 1981, s. 165-174.

⁸ Dz. U. 1939, Nr 57, poz. 370.

Wyodrębniając powyższe etapy polityki wyznaniowej państwa wobec Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego można wskazać na ogólne pryncypia tej polityki⁹.

Do zasad ogólnych tej polityki zaliczyć należy przynajmniej cztery kwestie.

Po pierwsze, akcentowanie w doktrynie prawnej nadrzędności państwa nad kościołami i związkami wyznaniowymi.

Po drugie, tworzenie z mniejszości religijnych swoistej przeciwwagi dla Kościoła Katolickiego zaangażowanego we wspieranie działalności niepodległościowej i konspiracyjnej.

Trzecim stale występującym elementem było kształtowanie wśród hierarchii, duchowieństwa i wiernych postawy lojalności wobec Rzeczypospolitej Polskiej.

Ostatnim czwartym pryncypium była, zresztą z reguły bardzo instrumentalnie traktowana, zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych.

W różnych okresach stosunki Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny – państwo przybierały rozmaity kształt. Można powiedzieć, że strona rządowa mimo różnych zawirowań dążyła do podporządkowania sobie Kościoła, a gdy to okazywało się niemożliwe to przynajmniej do maksymalnego ograniczenia roli Kościoła w życiu publicznym.

Kościół zabiegał natomiast o utrzymanie i rozszerzenie swojej strefy oddziaływania na społeczeństwo. W związku z tym Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny był skłonny popierać władze w niektórych działaniach w zamian za określone koncesje i ustępstwa¹⁰.

Pierwszy etap czasowy obejmuje okres od wydania Manifestu Lipcowego z dnia 22 lipca 1944 roku do grudnia 1948 roku, czyli do Kongresu Zjednoczeniowego PPS i PPR w wyniku którego powstała PZPR.

W okresie tym nie było jeszcze oficjalnie mowy o totalnej ateizacji i laicyzacji życia publicznego. Władze nie prowadziły przynajmniej formalnie polityki antyreligijnej i antykościelnej.

Zmiany w stosunkach Kościół – państwo zachodziły powoli i początkowo prawie w sposób niedostrzegalny.

⁹ K. Urban, *Kościół Prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków 1996, s. 17-18.

¹⁰ J. Eisler, R. Kupiecki, M. Sobańska-Bondaruk, *Świat i Polska 1939-1992*, Warszawa 1993, s. 246. Niekiedy ustępstwa władz były bardzo istotne dla społeczeństwa obejmując np. zgodę na działalność duszpasterską w zakładach karnych i szpitalach, czasem były ważne wyłącznie dla Kościoła jako instytucji poprzez np. wprowadzenie ulg i zwolnień podatkowych oraz celnych.

Jednak w wielu wypadkach uchwalane nowe akty normatywne ograniczały lub uchylały kompetencje organów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, przewidywane przez utrzymany w mocy na podstawie ustawy konstytucyjnej z 19 lutego 1947 roku o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej¹¹ dekret Prezydenta z 18 listopada 1938 roku o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

W ten sposób uchylono kompetencje sądów duchownych w sprawach małżeńskich. Stracił moc obowiązującą artykuł 74 dekretu Prezydenta z 1938 roku¹².

Pozbawiono też w ten sposób proboszczów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego prawa prowadzenia akt stanu cywilnego, tzw. akt metrykalnych, utracił moc obowiązującą artykuł 75 dekretu Prezydenta z 1938 roku¹³.

Zakazano używania pieczęci z godłem państwowym, używanych dotychczas przez konsystorzys duchownych w zakresie wydawania aktów metrykalnych i sądownictwa małżeńskiego oraz duchownych sprawujących funkcję urzędników stanu cywilnego. W ten sposób utracił moc prawną artykuł 79, punkt 2 dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.

Pozbawiono mocy prawnej także rozwiązanie umożliwiające w przypadku śmierci biskupa, nie pozostawiającego testamentu, przejście jego majątku osobistego w połowie na własność biskupstwa (diecezji), a w połowie na jego spadkobierców. W przypadku ich braku w całości na własność biskupstwa (diecezji). Stracił tym samym znaczenie artykuł 62, ustęp 1 i ustęp 2 dekretu Prezydenta z 1938 roku¹⁴.

Uchylono również zasadę, że majątek osobisty osób zakonnych po ich śmierci przechodzi na własność klasztoru, do którego osoby te należały, tzn. artykuł 62 dekretu Prezydenta z 1938 roku.

Po 1944 roku nie znalazły też zastosowania przepisy zapewniające Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu dotacje na wydatki osobowe z tytułu uposażeń miesięcznych dla duchownych i pracowników świeckich oraz dotacje rzeczowe z tytułu wydatków administracyjno-biurowych. Utracił zatem moc artykuł 64 dekretu Prezydenta z 1938 roku, który

¹¹ Dz. U. 1947, Nr 18, poz. 71.

¹² Na podstawie artykułu II, punkt 5 dekretu z dnia 25 września 1945 roku, Przepisy wprowadzające prawo małżeńskie, Dz. U. z 1945, Nr 48, poz. 271.

¹³ Na podstawie artykułu II, punkt 6 dekretu z dnia 25 września 1945 roku. Przepisy wprowadzające prawo o aktach stanu cywilnego, Dz. U. z 1945, Nr 48, poz. 273.

¹⁴ Uchylono na podstawie artykułu 1 dekretu z 8 października 1946 roku. Przepisy wprowadzające prawo spadkowe, Dz. U. z 1946, Nr 60, poz. 326.

regulował szczegółowo problem państwowych dotacji rzeczowych oraz osobowych dla Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Został on uchylony 6 października 1948 roku¹⁵.

Duchowni utracili tym samym formalnie prawo do pobierania wynagrodzenia wypłacanego przez państwo. Faktycznie prawo to nie było stosowane już od 1944 roku.

Wiele aktów normatywnych, począwszy od 1945 roku modyfikowało treść artykułu 5 dekretu Prezydenta z 1938 roku wprowadzającego obowiązek nauczania religii prawosławnej w szkołach utrzymywanych w całości lub części przez państwo lub samorząd.

Pierwotnie modyfikacje szły w kierunku przekształcenia nauczania religii w przedmiot nadobowiązkowy oraz ograniczenia liczby godzin lekcyjnych.

Odrębnym zagadnieniem był problem stosowania dekretu z 1938 roku przez organy państwowe. W wielu przypadkach dochodziło do jego ewidentnego naruszania.

Do najważniejszych przypadków łamania przepisów dekretu wymienić należy: cofnięcie przez Prezydenta uznania Metropolie Dionizemu (Waledyński) w 1948 roku, powołanie bez podstawy prawnej czyli nielegalnie Tymczasowego Kolegium Rządzącego Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym w 1948 roku, nie reaktywowanie duszpasterstwa wojskowego oraz instytucji teologiczno-kształcących np. Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim.

Władze uzasadniały to sanacyjnym, nie odpowiadającym duchowi czasu charakterem przepisów przedwojennych, co jednak nie przeszkadzało im stosować nadal te przepisy przedwojenne, które były dla nich wygodne, zwłaszcza o charakterze nadzorczym.

Drugi okres w stosunkach państwo – Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny jest nazywany okresem stalinowskim. Obejmował on lata 1949-1956 i trwał do wydarzeń określanych jako „polski październik”.

Generalną tendencją jaka pojawiła się w polityce tego okresu było przejmowanie przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego oraz przy pomocy państwowej administracji wyznaniowej totalnego nadzoru nad działalnością religijną i pozareligijną Kościoła¹⁶.

¹⁵ Uchylono na podstawie uchwały Rady Ministrów w sprawie zasad udzielania subwencji ze Skarbu Państwa, MP z 6 października 1948 roku, Nr 73 – A, poz. 632. Warto dodać, że dotacje te udzielane w latach 1945-1948 władze określały mianem subwencji. Miały one charakter uznaniowy, a nie ustawowy.

¹⁶ W tym celu, opierając się na wzorach radzieckich 19 kwietnia 1950 roku utworzono Urząd do Spraw Wyznań. Dz. U. z 1950 r., Nr 19, poz. 156.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 roku¹⁷ utrzymała w mocy dekret Prezydenta RP z 1938 roku o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, był on także w tym okresie wielokrotnie łamany np. przy obsadzaniu stanowiska zwierzchnika Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w 1951 roku, czy też poprzez likwidację w 1951 roku, na wniosek Urzędu do Spraw Wyznań, Warszawskiego Duchownego Konsystorza i utworzenie nieprzewidzianego przez przepisy przedwojenne nowego organu – Kancelarii Metropolity Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Do aktów normatywnych zmieniających postanowienia dekretu Prezydenta z 1938 roku zaliczyć należy dekrety Rady Państwa z 1953 i 1956 roku o obsadzaniu stanowisk kościelnych¹⁸.

Dekrety te uchylały formuły przysięg składanych przez: Metropolite Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego – Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej, biskupów diecezjalnych – Prezesowi Rady Ministrów, biskupów wikariuszy – Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz członków konsystorza diecezjalnych – właściwym miejscowo wojewodom. W miejsce przysięgi wprowadzono ślubowanie na wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Do jego złożenia zobowiązano: arcybiskupów oraz biskupów przed Radą Ministrów, a proboszczów parafii przed właściwym miejscowo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej.

Równolegle podejmowano działania zmierzające do ograniczenia stanu posiadania Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz ograniczenia form działalności religijnej.

Dokonała tego ustawa z 20 marca 1950 roku o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego¹⁹.

Ustawa z 20 marca 1950 roku dokonała przejęcia na własność państwa wszystkich nieruchomości ziemskich (rolnych) kościołów i związków wyznaniowych w tym także należących do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego znajdujących się na obszarze wsi i miast bez względu na ich formę oraz cele, na jakie przeznaczone były uzyskiwane z nich dochody, z konkretnie wskazanymi wyjątkami.

Nie zostały przejęte nieruchomości ziemskie stanowiące gospodarstwa rolne proboszczów w granicach do 50 ha, a na terenach województwa poznań-

¹⁷ Dz. U. z 1952, Nr 33, poz. 232.

¹⁸ Dz. U. z 1953, Nr 10, poz. 32 oraz Dz. U. z 1957, Nr 1, poz. 6.

¹⁹ Dz. U. z 1950, Nr 9, poz. 87.

skiego, pomorskiego i śląskiego do 100 ha. W wypadku, gdy przekraczały one ustaloną granicę, na własność państwa przechodziła jedynie nadwyżka ponad wskazaną w ustawie normę.

Wyłączone zostały od przejęcia miejsca przeznaczone do wykonywania kultu religijnego, budynki mieszkalne stanowiące siedzibę klasztorów, kurii biskupich i arcybiskupich Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, choćby stanowiły część nieruchomości podlegających przejęciu. Rada Ministrów została upoważniona do wyłączenia, w drodze wyjątku, od przejęcia przez państwo także innych gospodarstw niż gospodarstwa rolne proboszczów, należących do Kościoła.

Ograniczono działalność wydawniczą, charytatywno-opiekuńczą oraz prawo do zgromadzeń religijnych i pielgrzymek prowadzonych i organizowanych przez Kościół.

Korzystne zmiany w stosunkach państwa z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym nastąpiły w pierwszej fazie kolejnego okresu, który objął lata 1956-1970 i określany jest jako dekada Władysława Gomułki.

W pierwszym okresie rządów tej ekipy rozszerzono naukę religii prawosławnej w szkołach, zezwolono na działalność charytatywną i specjalną duszpasterską np. w szpitalach oraz poszerzono kościelną działalność wydawniczą ograniczając przy tym cenzurę, oraz dokonano liberalizacji przepisów dotyczących obsadzania stanowisk duchownych.

W drugiej dekadzie rządów Władysława Gomułki wzajemne stosunki uległy poważnemu zaostreniu. Władze kontynuowały politykę łamania przepisów dekretu Prezydenta z 18 listopada 1938 roku np. naruszano tryb obsadzania stanowiska zwierzchnika Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w 1961, 1965 oraz 1970 roku.

Następnie na podstawie ustawy o rozwoju oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961 roku ostatecznie utracił moc obowiązującą artykuł 5 dekretu Prezydenta z 1938 roku. W związku z czym nauczanie religii prawosławnej usunięto ze szkół państwowych²⁰.

Na mocy ustawy z 25 lutego 1958 roku o uregulowaniu stanu prawnego mienia pod zarządem państwowym²¹ przejęto na własność państwa wszystkie nieruchomości związków wyznaniowych, jakie znajdowały się w posiadaniu jego organów i instytucji, dokonując ex post legalizacji przejęcia mienia

²⁰ Szerzej na ten temat K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce w latach 1950-1970*, Kraków 1997, s. 281-294.

²¹ Dz. U. z 1958, Nr 11, poz. 37.

związków wyznaniowych w tym także Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Dodatkowo nie wydawano pozwoleń na budowę kościołów i kaplic a w oficjalnej propagandzie dominował nurt zdecydowanie antyreligijny.

Stosunki państwa z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym zaczęły się ponownie poprawiać po 1970 roku i dojściu do władzy ekipy Edwarda Gierka, który w większym stopniu starał się dla własnych celów wykorzystać popularność religii i kościołów w społeczeństwie. Odstąpiono od restrykcyjnej polityki wobec kościołów, wydawano zezwolenia na budowę nowych świątyń, złagodzono nadzór nad nauczaniem religii w punktach katechetycznych, zaprzestano antyreligijnej propagandy.

Zwiększono pomoc finansową państwa dla Kościoła np. na ochronę zabytków oraz zmniejszono obciążenia podatkowe spoczywające na duchownych.

Pozytywne zmiany we wzajemnych stosunkach były kontynuowane w latach osiemdziesiątych. Regułą było, że gdy władza czuła się coraz słabsza (np. w okresie przesilen politycznych) tym bardziej skłonna była liberalizować i rozwijać wzajemne stosunki przyznając Kościołowi coraz więcej uprawnień i praw.

Wyrazem zasadniczych przewartościowań w polityce wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej była ustawa z 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania²². Ustawa była przygotowywana w porozumieniu i przy współudziale także Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Gwarantowała mu swobodę działalności religijnej i niezależności organizacyjnej.

Na podstawie ustawy uchylono rozwiązania wymagające uznania lub wyrażania zgody na wybór, obsadę stanowisk duchownych, tworzenie tych stanowisk oraz tworzenie, znoszenie i zmianę nazw, siedzib i granic diecezji i parafii. przez właściwe organy administracji państwowej.

Wprowadzono także duże zmiany w zakresie uprawnień przysługujących kościołowi w dziedzinie działalności kulturalnej, oświatowej, kulturalnej oraz charytatywnej, jak również niestosowane dotychczas ulgi i zwolnienia podatkowe.

Zasadniczy charakter ustawy polegał na wprowadzeniu zasady równouprawnienia wszystkich kościołów i innych związków wyznaniowych bez względu na formę uregulowania ich sytuacji prawnej. Z zasady równouprawnienia uczyniono gwarancję wolności sumienia i wyznania w stosunkach między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi.

²² Dz. U. z 1989, Nr 29, poz. 155.

Powstaje pytanie, do jakich uprawnień nabył prawo Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny na podstawie artykułu 18 ustęp 2 ustawy? Analizując i porównując tekst przepisów przedwojennych i ustawy z 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, należy wymienić następujące uprawnienia:

- korzystanie ze środków masowego przekazu,
- tworzenie organizacji mających na celu działalność na rzecz formacji religijnej, kultu publicznego oraz przeciwdziałanie patologiom społecznym i ich skutkom,
- prowadzenie działalności charytatywno-opiekuńczej,
- powoływanie krajowych organizacji międzykościelnych,
- należenie do międzynarodowych organizacji wyznaniowych i międzywyznaniowych,
- utrzymywanie kontaktów zagranicznych w sprawach związanych z realizacją swych funkcji,
- zakładanie religijnych instytutów naukowych i naukowo-dydaktycznych,
- otrzymywanie darowizn z zagranicy, maszyn, urządzeń, papieru oraz materiałów poligraficznych,
- prawo do emitowania w radiu i telewizji publicznej programów religijnych, religijno-moralnych, społecznych i kulturalnych,
- prawo organizowania i prowadzenia instytucji kulturalnych i artystycznych.

Wszystkie te uprawnienia stanowiły istotne poszerzenie możliwości działania i funkcjonowania Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, poprawiając wzajemne stosunki Kościoła z państwem.

Niewątpliwie część z tych uprawnień nie figurowała w przepisach przedwojennych tylko dlatego, że nastąpił postęp cywilizacyjny – pojawiły się nowe środki przekazu, na przykład telewizja. Natomiast brak niektórych uprawnień w przepisach przedwojennych świadczył o świadomym ograniczaniu przez władze możliwości działania Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Ustawa z 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności, sumienia i wyznania zmodyfikowała także postanowienia dekretu Prezydenta z 1938 roku dotyczące wyboru metropolity, biskupów diecezjalnych, biskupów wikariuszy oraz proboszczów²³.

²³ Ustawa wprowadzała nowe rozwiązania z zastrzeżeniem: „Jeżeli odrębna ustawa lub ratyfikowana umowa nie stanowi inaczej”. W związku z tym, że stosunek państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego regulował dekret Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 1938 roku, należy przyjąć, że ustawa z 17 maja 1939 roku obejmowała

Ustawa ta miała charakter uniwersalny i nie była w stanie rozwiązać wszystkich specyficznych i charakterystycznych tylko dla tego kościoła problemów. To, jak i również fakt pozostawienia nadal w mocy przedwojennych regulacji prawnych, w tym dekretu Prezydenta z 1938 roku, legło u genezy przygotowania projektu ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

W celu zmiany tej sytuacji oraz osiągnięcia praktycznej realizacji norm konstytucyjnych o ustawowej regulacji sytuacji prawnej i majątkowej Kościoła oraz zasady równouprawnienia Sobór Biskupów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego zwrócił się do ówczesnego Prezesa Rady Ministrów Tadeusza Mazowieckiego o podjęcie działań legislacyjnych w kierunku uchwalenia nowej ustawy regulującej stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z Kościołem Prawosławnym zgodnie z Konstytucją.

Rada Ministrów wyraziła zainteresowanie tą uchwałą i powołano Państwowo – Kościelny Zespół Redakcyjny do spraw przygotowania projektu ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Prawosławnego z dwoma współprzewodniczącymi na czele. Jednym z nich był obecny zwierzchnik Kościoła Metropolita abp. Sawa.

Po trzynastu posiedzeniach przygotowano projekt ustawy i ustalono, że zostanie on skierowany do Sejmu w ramach rządowej inicjatywy ustawodawczej. Pomimo interwencji ze strony władz do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego Rada Ministrów zwlekała ze zgłoszeniem w Sejmie przygotowanego projektu ustawy.

W takiej sytuacji, przy coraz częstszych głosach mówiących o potrzebie skrócenia kadencji Sejmu projekt ustawy został zgłoszony w trybie inicjatywy poselskiej przez 22 posłów z różnych klubów.

Do projektu ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego dołączono uzasadnienie. Zawierało ono następujące elementy: wyjaśniało potrzebę i cel wydania ustawy, przedstawiało rzeczywisty stan prawny, różnice między dotychczasowym a projektowanym stanem prawnym oraz przedstawiało spodziewane skutki społeczno-prawne, będące rezultatem uchwalenia projektu.

w tym zakresie Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Drugim argumentem, który potwierdzałby tę tezę i taką wolę ustawodawcy jest wprowadzona w ustawie w artykule 9 ustęp 2 punkcie 3 zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych. Zgodnie z tą zasadą niedopuszczalna była sytuacja, w której jeden kościół, na przykład Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny przy obsadzie stanowisk kościelnych musiał uzyskiwać zgodę organów państwowych, a inne nie, a tylko powiadamiać właściwe organy państwowe o obsadzie stanowiska kościelnego.

W uzasadnieniu znalazły się także wyniki przeprowadzonych prac przygotowawczych Państwowo-Kościelnego Zespołu Redakcyjnego do spraw przygotowania projektu ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Prawosławnego oraz przedstawiane tam warianty i opinie²⁴.

W toku prac legislacyjnych w parlamencie najwięcej uwagi poświęcono problemom: regulacji spraw majątkowych, duszpasterstwu wojskowemu oraz kwestii używanego w kościele języka. W toku prac w Senacie np.: jeden z senatorów zgłosił wniosek zmierzający do wprowadzenia w ustawie zapisu nakładającego na Kościół obowiązek używania w swojej działalności wewnętrznej języka polskiego. Jednak dzięki zdecydowanej postawie marszałka Senatu profesora Andrzeja Stelmachowskiego, który wystąpił w obronie zasady autonomii wewnętrznej Kościoła Prawosławnego udało się doprowadzić do wycofania tego wniosku przez wnioskodawcę.

Ustawa o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego została uchwalona 4 lipca 1991 roku. Prezydent podpisał ustawę i zarządził jej publikację w Dzienniku Ustaw Nr 66, poz. 287. Dziennik Ustaw ukazał się w dniu 29 lipca 1991 roku.

Ustawa weszła w życie z dniem ogłoszenia. Za dzień ogłoszenia, zgodnie z obowiązującymi rozwiązaniami w owym okresie, przyjęto dzień opublikowania Dziennika Ustaw, to jest 29 lipca 1991 roku. Ustawa ma zasadnicze znaczenie dla kształtowania wzajemnych stosunków Kościoła z państwem.

Ustawa jest wzorowana, zarówno pod względem systematyki, jak i zakresu regulacji na modelowej ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego z 17 maja 1989 roku.

Była dotychczas pięciokrotnie nowelizowana. W najbliższym czasie jest przygotowywana jej kolejna zmiana. Będzie ona obejmowała wprowadzenie między innymi zakazu zbywania lub trwałego obciążania nieruchomości do czasu zakończenia postępowania regulacyjnego.

Zgodnie z zasadami systematyki ogólnej ustawa dzieli się na działy i rozdziały. Identycznie jak w ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego, ustawa została podzielona na cztery działy oznaczone numeracją rzymską. Dział I, w przeciwieństwie do ustawy wzorcowej, nie ma tytułu. Tytuły pozostałych działów, czyli II, III i IV są zgodne z tytułami działów ustawy z 17 maja 1989 roku o stosunku Państwa do Kościoła Katolic-

²⁴ W świetle artykułu 33 Uchwały Sejmu z 17 lipca 1986 roku Regulamin Sejmu (MP z 1986, Nr 21, poz. 151), który regulował, co powinno zawierać uzasadnienie dołączone do złożonego projektu ustawy należy zwrócić uwagę, że uzasadnienie to nie musiało przedstawiać skutków finansowych, gospodarczych oraz założeń projektów podstawowych aktów wykonawczych.

kiego. W związku z tym dział II nosi tytuł „Działalność Kościoła”, dział III „Sprawy majątkowe kościelnych osób prawnych”, dział IV „Przepisy przejściowe i końcowe”.

Działy ustawy dzielą się na rozdziały, które mają identyczne tytuły jak w ustawie modelowej. Wyjątkiem jest dział III, który nie zawiera rozdziałów, pomimo że jest powieleniem rozwiązań z ustawy z 17 maja 1989 roku.

Dział I ustawy zawiera dwa rozdziały: rozdział 1 – „Przepisy ogólne” oraz rozdział 2 – „Osoby prawne Kościoła i ich organy”.

Dział II ustawy jest najbardziej rozbudowany i składa się z 8 rozdziałów. Rozdział 1 obejmuje problematykę kultu publicznego. Rozdział 2 reguluje problematykę katechezy i szkolnictwa. Rozdział 3 zawiera budowę i kompetencje duszpasterstwa wojskowego oraz służbę wojskową osób duchownych. Rozdział 4 reguluje duszpasterstwo specjalne. Rozdział 5 obejmuje budowę i kompetencje organizacji kościelnych i bractw cerkiewnych. Rozdział 6 reguluje działalność charytatywno-opiekuńczą. Rozdział 7 precyzuje problematykę budownictwa sakralnego i kościelnego oraz cmentarzy. Rozdział ostatni, ósmy, obejmuje regulację problematyki środków masowego przekazu i kultury.

Dział III reguluje sprawy majątkowe kościelnych osób prawnych i wyjątkowo nie dzieli się na rozdziały, chociaż jest wiernym odzwierciedleniem ustawy wzorcowej.

Dział IV zawiera trzy rozdziały. Rozdział 1 nosi tytuł „Regulacja spraw majątkowych Kościoła”, rozdział 2 zawiera przepisy przejściowe, rozdział 3 przepisy końcowe.

Zakres regulacji ustawy z 4 lipca 1991 roku jest zatem bardzo szeroki²⁵. Ustawodawca nadaje kościołowi nowe uprawnienia w zakresie działalności religijnej, oświatowej, kulturalnej i charytatywnej oraz reguluje problematykę majątkową Kościoła Prawosławnego w Polsce.

Akt z 4 lipca 1991 roku wprowadza zasadę autonomii i samorządności wyrażającą się w prawie Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego do rządzenia się w swoich sprawach normami prawa wewnętrznego, w prawie Kościoła do swobodnego obsadzania stanowisk kościelnych, swobodnego wykonywania władzy duchowej i jurysdykcyjnej, kreowania kierunków działalności religijno – publicznej Kościoła oraz w prawie posługiwania się w swojej działalności wewnętrznej językiem staro-cerkiewno-słowiańskim i językami ojczystymi swoich wyznawców.

²⁵ Stało się to rozwiązaniem standardowym dla wszystkich indywidualnych ustaw wyznaniowych uchwalanych w Rzeczypospolitej Polskiej po 1989 roku.

Ustawa potwierdza tradycyjną dla Kościołów Prawosławnych zasadę autokefalii, wyraźnie podkreślając, że Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny jest niezależny od jakiegokolwiek pozakrajowej władzy duchowej i świeckiej.

Ustawa z 4 lipca 1991 roku w szerokim zakresie zrównuje status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego większościami Kościołem Katolickim i z innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi, uchylając przepisy przedwojenne.

Zauważyć jednak należy przy tym, że są nadal istotne różnice. Dwie z nich mają charakter generalny bardzo ważny dla statusu prawnego Kościoła.

Pierwsza z nich polega na wprowadzeniu wyjątku od zasady status quo w dziedzinie własności, albowiem uregulowanie własności tzw. mienia pounickiego, które jest w posiadaniu Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego ma nastąpić w odrębnej ustawie.

Druga sprowadza się do braku możliwości szczegółowego uregulowania postępowania regulacyjnego i co za tym idzie uruchomienia komisji regulacyjnej, albowiem ma to określić w drodze zarządzenia Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Przyjęta forma zarządzenia jest sprzeczna z obecnie obowiązującą Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej, która w artykule 93 ustęp 1 powiada, że zarządzenia ministrów mają tylko charakter wewnętrzny i obowiązują tylko jednostki organizacyjnie im podległe. Oczywiście Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny nie jest jednostką organizacyjnie podległą Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji i dlatego zarządzeniem te kwestie nie mogą być regulowane. Właściwym aktem normatywnym jest tylko rozporządzenie ministra²⁶.

W tej sytuacji zapis o postępowaniu regulacyjnym przy niemożliwości powołania komisji jest martwy. W celu usunięcia niezgodności z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji podjęło starania o znowelizowanie ustawy i zastąpienie zapisu w ustawie o zarządzeniu na rozporządzenie.

Oprócz indywidualnej ustawy, zasadnicze znaczenie dla pozycji prawnej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego i jego wzajemnych relacji oraz stosunków z państwem ma Konstytucja z 2 kwietnia 1997 roku. Wprowadza ona w artykule 25 zasady: równouprawnienia Kościołów i związków wyznaniowych, zasadę bezstronności władz publicznych w spra-

²⁶ Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483.

wach przekonań religijnych i swobodę ich wyrażania w życiu publicznym, zasadę autonomii oraz wzajemnej niezależności jak również współdziałania dla dobra człowieka i wspólnego dobra kościołów i państwa, wreszcie zasadę ustawowej regulacji stosunków między Rzeczpospolitą Polską a kościołami oraz związkami wyznaniowymi na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielstwami.

Zgodnie z zasadą równouprawnienia nie może istnieć w polskim systemie prawnym żaden uprzywilejowany ani dyskryminowany prawnie kościół i związek religijny. Z treści tego przepisu konstytucyjnego wynika także nakaz, nałożony przez ustrojodawcę na organy państwowe, w tym przede wszystkim organy władzy ustawodawczej przyznawania legalnie istniejącym kościołom i związkom wyznaniowym jednakowych praw i obowiązków.

Znajdujące się w artykule 25 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej rozwiązania wywołują różnorodne zastrzeżenia i uwagi krytyczne. Dotyczą one na przykład braku jasności co do charakteru przyjętego przez Konstytucję modelu stosunków państwo – kościół²⁷.

Niesprecyzowana przez ustrojodawcę pozostała także kwestia zakresu przedmiotowego indywidualnych ustaw uchwalanych na podstawie umów zawieranych przez Radę Ministrów z przedstawicielami kościołów i związków wyznaniowych. Przychylam się do poglądu, że wymaga doktrynalnej wykładni co Rada Ministrów i określone kościoły mogą negocjować.

Tym bardziej że prawdopodobnie kościoły chciałyby jak najszerszej, być może wręcz nieograniczonej, swobody umownej regulacji. Wydaje się, że zakres swobody umownej regulacji jest ograniczony przez niektóre postanowienia konstytucyjne np. zasadę zakazu dyskryminacji, zasadę poszanowania wolności i praw innych, zasadę zachowania przez władze publiczne bezstronności w sprawach religijnych oraz swobodę ich wyrażania w życiu publicznym a także poszanowania wzajemnej autonomii i niezależności państwa i kościołów.

Związana z tym problemem jest kwestia zakresu respektowania treści takiej umowy przez władzę ustawodawczą w procesie legislacyjnym.

Możliwe teoretycznie są dwa stanowiska, pierwsze pozostawia ustawodawcy pełną swobodę tzn. treść zawartej umowy go nie wiąże oraz drugie, przeciwne, ustawodawca nie ma żadnej swobody, jest całkowicie związany treścią zawartej umowy. Wydaje się, że żadne z nich nie jest do zaakceptowania.

²⁷ Szerzej na ten temat M. Pietrzak, *Rozdział kościoła i państwa – modele i spór o ujęcie normatywne w nowej konstytucji*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, Warszawa 1997, s. 113-121.

Dlatego też należy przyjąć, że swoboda ustawodawcy podlega ograniczeniu z punktu widzenia konstytucyjnej regulacji z zastrzeżeniem kontroli konstytucyjności przez Trybunał Konstytucyjny.

Zasadnicze znaczenie dla prawidłowego rozwoju wzajemnych stosunków państwo – Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny mają przewidziane w polskim systemie prawnym środki prawne do ochrony praw Kościoła.

Konstytucja z 2 kwietnia 1997 roku przyznała Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu prawo do wszczęcia postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym w ramach tzw. kontroli abstrakcyjnej. To uprawnienie jest w Konstytucji ograniczone tylko do aktów normatywnych dotyczących spraw objętych zakresem działania Kościoła.

Mimo tego zakres przedmiotowy potencjalnie składanych wniosków może być szeroki i obejmować nie tylko sprawy działalności religijnej sensu stricto, jak też z zakresu innej działalności kościołów np. działalności gospodarczej czy też problematyki podatkowej.

Wydaje się, że przyjęcie maksymalnie szerokiego zakresu przedmiotowego składanych wniosków może być swoistą gwarancją i zabezpieczeniem dla kościołów i związków wyznaniowych.

Legitymacja w tym względzie podlega kontroli wstępnej Trybunału Konstytucyjnego.

Przedstawiając środki prawne przewidziane w konstytucji dla ochrony konstytucyjnych wolności i praw Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego należy także wymienić skargę konstytucyjną.

Jeżeli bowiem określenie „każdy” w kontekście art. 79 ust. 1 Konstytucji RP rozumieć szeroko, to rzeczywiście w zakresie tego pojęcia mieszczą się zarówno osoby fizyczne będące obywatelami polskimi, bezpaństwowcy oraz osoby prawne, a zatem także kościoły i związki wyznaniowe, a zatem także Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny.

Tak szeroko ustalona legitymacja odpowiada międzynarodowym standardom i poglądom doktryny w tych państwach, w których tradycji prawnej upatruje się genezy tej instytucji²⁸.

Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego zapadłe w skutek złożenia wniosku przez właściwy organ Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego mają, podobnie jak i orzeczenia zapadłe z innej inicjatywy, moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne²⁹.

²⁸ Z. Czeszejko-Sochacki, *Skarga konstytucyjna w prawie polskim*, [w:] Przegląd Sejmowy, Nr 1 z 1998 roku, s. 40-41.

²⁹ Przypomnijmy, że w okresie 2 lat od wejścia w życie Konstytucji RP (tzn. od 17 października 1997 r. do 16 października 1999 r.), orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego

W dotychczasowej czternastoletniej historii funkcjonowania Trybunału Konstytucyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej władze Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego nie zdecydowały się na skorzystanie z przysługujących im na podstawie prawa uprawnień odnośnie możliwości uruchomienia działalności tego organu.

Trudno odpowiedzieć na pytanie dlaczego się tak stało. Prawdopodobnie władze Kościoła nie miały takiej woli, ponieważ uzyskiwały zapewnienia ze strony władz, że podnoszone problemy będą załatwiane bez potrzeby uruchamiania Trybunału Konstytucyjnego. Styl i metody działania kierownictwa Kościoła Prawosławnego, oparte zawsze na znajdowaniu kompromisu z władzami i nie wywoływaniu konfliktów zdają się przemawiać za taką tezą.

W sytuacji wprowadzenia do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych oraz utrzymywania się nierównego statusu prawnego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w porównaniu z większościowym Kościołem Katolickim, którego regulacja jest wzorcową i modelową dla innych nie można wykluczyć że dotychczasowa praktyka władz kościelnych ulegnie zmianie i to konstytucyjne uprawnienie zostanie przez nie dostrzeżone.

Charakteryzując położenie prawne Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego należy podkreślić, że jego członkowie mogą także skorzystać z indywidualnych środków prawnych przewidzianych przez Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej dla ochrony praw i wolności człowieka i obywatela.

Zaliczyć do nich należy: prawo wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez władzę publiczną³⁰ oraz prawo do wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub inny organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji³¹.

Nie można wykluczyć, że rozpatrywanie tych indywidualnych środków prawnych przysługujących jednostce może wpływać na status prawny

o niezgodności z Konstytucją ustaw uchwalonych przed dniem jej wejścia w życie nie są ostateczne i podlegają rozpatrzeniu przez Sejm. Sejm może odrzucić orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego większością 2/3 głosów, w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby głosów.

³⁰ Na podstawie artykułu 80 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku.

³¹ Na podstawie artykułu 79 Konstytucji RP prawo do wniesienia skargi konstytucyjnej przysługuje każdemu, komu konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone.

Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz wywoływać jego zmiany w kierunku jak się zdaje tylko pozytywnym, polepszającym jego położenie prawne.

W latach 90-tych położenie prawne Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego określały ponadto: ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, ustawa o ubezpieczeniu społecznym duchownych, ustawy szczególne normujące konkretne uprawnienia i obowiązki wszystkich kościołów i związków wyznaniowych oraz ustawy określające ich uprawnienia poza-religijne³².

Dla pełnej oceny położenia prawnego Kościoła oraz wzajemnych stosunków Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z państwem należy przypomnieć, że ściśle określone organy Rzeczypospolitej Polskiej sprawują nad nim nadzór w zakresie przyznanych Kościołowi uprawnień.

Nadzór nad Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym pełnią organy specjalne, które sprawują nadzór nad działalnością wszystkich kościołów i związków wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej oraz organy sprawujące go w ramach konkretnej właściwości przedmiotowej.

Wyspecjalizowanym centralnym organem wyznaniowej administracji rządowej jest obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji.

W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji powołano Departament Wyznań. Jego działalność w odniesieniu do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego koncentruje się na zarządzaniu Funduszem Kościelnym, obsłudze Komisji Majątkowej, przygotowywaniu projektów aktów prawnych oraz utrzymywaniu kontaktów z władzami Kościoła.

Funkcje organów administracji wyznaniowej w terenie pełnią wojewodowie.

Konkretne uprawnienia nadzorcze w stosunku do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego przysługują także poszczególnym ministrom w zakresie ich właściwości przedmiotowej.

Nadzór w takim zakresie sprawują na przykład: Minister Edukacji Narodowej, Minister Obrony Narodowej oraz Minister Spraw Zagranicznych.

Współcześnie nadzór wobec Kościoła Prawosławnego dotyczy przede wszystkim tworzenia nowych jednostek organizacyjnych, dokonywania zmian personalnych w organach Kościoła oraz działalności kultowej prowadzonej poza budynkami kultu.

³² Oczywiście zasadniczy charakter dla położenia prawnego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego mają postanowienia Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku oraz przepisy ustawy z dnia 4 lipca 1991 roku o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Wśród form nadzoru przeważają informowanie, konsultowanie, uzgadnianie oraz wyjątkowo zgłaszanie zastrzeżeń³³.

Dodatkowo nadzór w zakresie wydatkowania środków finansowych, przyznanych Kościołowi przez państwo na dotowanie działalności religijnej sprawuje Najwyższa Izba Kontroli.

W zakresie przestrzegania polskiego systemu prawnego przez organy Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego nadzór sprawuje na zasadach ogólnych prokuratura, której organy realizują równocześnie dwie funkcje: strzeżenia praworządności oraz czuwania nad ściganiem przestępstw³⁴.

Pozycja prawna i wzajemne stosunki Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z państwem w okresie po 1918 roku podlegały ciągłym zmianom. Najpierw szły one w kierunku przyjmowania takich rozwiązań prawnych, które ograniczały możliwość pełnienia przez niego swojej misji.

Następnie po 1945 roku położenie prawne i wzajemne relacje Kościoła z państwem ulegały zmianie w związku z budową państwa opartego na modelu rozdziału państwa od kościołów i związków wyznaniowych.

W pierwszej fazie jego budowy zakładano laicyzację a w perspektywie likwidację kościołów i związków wyznaniowych.

Pozytywne zmiany w tej materii nastąpiły wraz z wprowadzaniem w Polsce ustroju demokratycznego po transformacji ustrojowej w 1989 roku.

Nigdy w dotychczasowej historii Kościoła Prawosławnego na ziemiach polskich nie posiadał on tak korzystnej pozycji prawnej i stosunków z państwem jak obecnie.

³³ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999, s. 318-320.

³⁴ B. Banaszak, *Prawo Konstytucyjne*, Warszawa 1999, s. 555.